

דתישכונ

פרשת שמות, תשע"ט, מספר 1300

למה, דתן ואבירם, תפריעו את העם?

יונה בר-מעוז

ואבירם, אבל מבט מעמיק יגלה דמיון. בשני המקרים יש גרעין של אמת בטענות נגד משה; אין איש מישראל שיודע כיצד תתבצע הגאולה שעליה משה מבשר, כמה זמן יארך התהליך ומה כרוך בו. לכן, מי שדימה לעצמו מלכתחילה מסלול מסוים של גאולה, יתאכזב, וישוב להתאכזב כשהמציאות לא תענה לציפיותיו. מכאן שבנקודות מסוימות יתלוננו אותם אנשים שוב ושוב.

התופעה הזו תתגלה במיוחד באנשים שמצויים בתווך; מצד אחד הם אינם אנשים מהמון העם, שאין להם כל יומרות לנהל חיי אחרים, ומצד שני הם אינם מהמנהיגים הבולטים, רחבי המעוף, שמעצבים את ההיסטוריה.

כאלה הם שוטרי בני ישראל, שמרוממים מעט מעל ההמון, אך אינם בקיאים מספיק בסדרי שלטון ולא בסבכי נפש האדם. הם אינם יכולים להבין שפרעה לא יוותר בנקל על שליטתו בעם העבדים, וצריך להתאזר בסבלנות ולהיות מוכנים לעליות ולירידות במצב העם. בנוסף, הם אמנם דואגים לעם שנתון למרותם, אך לא ברור אם היו מתריסים כנגד משה ואהרן, אילו לא היו גם הם מוכים.

כך הם פני הדברים גם אצל דתן ואבירם במחלוקת קורח (במ' טז). התחברותם עם 250 איש מראשי העם מצד אחד, ועם קורח הנכבד בשבטו מצד שני, מצביעה על כך שהם אנשים בעלי מעמד נכבד בשבטם. הם מכונים "קריאי העדה" (במ' כו:ט), אך הם אינם נמנים על "קריאי העדה נשיאי מטות אבותם ראשי אלפי ישראל" (שם א:טז). משום כך הם מוכנים לקבל עליהם את מרות קורח, כי מעמדם כ"סגניו" אולי יהיה מעתה מרומם יותר.

ברור שמניע אישי הוא מרכיב חשוב בתלונתם של דתן ואבירם, אך שמץ האמת בטענתם מקנה לה תוקף. כאשר הסכים עם ישראל להיות "ממלכת פהנים וגוי קדוש" (שמ' יט:ו), היה מקום למגוון הסברים איך יתבצעו הדברים בפועל. אך מי שקרוב יותר לסדרי השלטון ברמה הגבוהה מבין, שכל מערכת צריכה מדרג של שלטון, אחרת היא לא תתפקד. אבל מי שיש לו שאיפות לשלוט באחרים, לא יקבל ברצון פקודות מהעולים

חז"ל זיהו בתוך קבוצת השוטרים המוכים (בסוף פרשתנו, ה:ד-כא) את דתן ואבירם החולקים על משה בעדת קורח, בשל הביטוי השווה "נצבים"¹: "ויפגעו² את משה ואת אהרן נצבים לקראתם" (שמ' ה:כ); "ודתן ואבירם יצאו נצבים פתח אהליהם" (במ' טז:כט). כמו כן הם זוהו עם "שני אנשים עברים נצים" (שמ' ב:יג), כנראה בשל דמיון הצליל של "נצים" ו"נצבים", כנאמר בבבלי נדרים סד ע"ב: "אמר ר' יוחנן משום ר' שמעון בן יוחי: כל מקום שנאמר 'נצים' ו'נצבים' אינן אלא דתן ואבירם".

לכאורה אין קשר בין השוטרים המוכים, על לא עוול בכפם, לבין כפיות הטובה של דתן

* יונה בר מעוז לימדה במחלקה לתנ"ך ובמחלקה ללימודי יסוד ביהדות. היא עובדת בכירה במפעל "מקראות גדולות הכתר", שם היא עוסקת בהתקנת פירושי המפרשים.

** מאמר זה מוקדש לזכר הורי אמי, אברהם ושולמית (סלמה) מנצור, שזכו לעלות לארץ הקודש, ולזכר הורי אבי, הרב עודד וידידה (סעידה) הכהן, שעשו הכנות רבות לעלות ולא זכו לכך. נוחם עדן גן.

¹ הביטוי "נצבים" בפרשתנו עמום, אך כיוון שמן ההקשר ברור שיש כאן עימות עם משה ואהרן, לכן ההקבלה לבמדבר נותנת לו משמעות של התרסה וחוצפה, ובכך מוציאה אותו מעמימותו.

² אמנם רש"י מפרש שהמילה "נצבים" בסיפור השוטרים אינה מתייחסת אל השוטרים אלא לקבוצה אחרת, שכן הוא אומר: "ויפגעו אנשים מישראל את משה ואת אהרן" וגו'. בכך רש"י מנסה להתאים מדרש זה למדרש בספרי במדבר צב, הרואה בשוטרים האלה דמויות חיוביות עד כדי הכללתם בשבעים הזקנים שנאצל עליהם מרוח משה והנהיגו את העם, וכפי שפירש רש"י בשמות ה:יח. אך רוב הפרשנים לא קבלו את דעתו, וביניהם מפרשו, ר' שבתאי בס, בעל פירוש שפתי חכמים: "ולי נראה, דודאי מהשוטרים היו, דהא כתיב 'בצאתם מאת פרעה', דהא לא היו עכשיו אצל פרעה וכו'. וכן הוא בשמות רבה". וזוהי לשון שמות רבה ה, כ: "ויפגעו בהן שוטרי ישראל כשהיו יוצאים מלפני פרעה. מהו 'נצבים'? אמרו רבותינו זכרונם לברכה: דתן ואבירם היו עמהם, שכתוב בהם 'ודתן ואבירם יצאו נצבים' (במ' טז:כז) – התחילו מחרפין ומגדפין כלפי משה ואהרן".

אתה עובר, ללא כל ראייה, מצופה לשופט, וקובע שאני התוקפן והשני הוא הקורבן. בכך הפכת אותי לבן דמותו של האיש המצרי, ונותר לך רק לבצע את גזר הדין שחרצת בלבך, כפי שעשית למצרי. מכאן המסקנה של הדובר: אולי משה טוב לעם בכללו, אך כרגע הוא רע ומסוכן לי!

לאחר שאופיינו שלשת המקרים המיוחדים האלה, ניתן לראות בדתן ואבירם סמל של נרגנות קצרת עיניים, הרואה את השלילה הקיימת במצב הנתון, אך מתעלמת מהתמונה הגדולה והחיובית ומעוצמת תהליך הגאולה, ושוקלת כל דבר רק לפי הרווח האישי.

לכן, חז"ל מייחסים לדתן ולאבירם כל אירוע של תלונה שאין לו שיוך ברור, כי אם לא הם שעשו זאת, אחרים הדומים להם עשו. וכך נאמר במדרש תנחומא שמות י: ⁵

"ויצא ביום השני והנה שני אנשים עברים נצים" (שמ' ב:יג) – מי היו? דתן ואבירם. והם שאמרו: "נתנה ראש ונשובה מצרימה" (במ' יד:ד), שהמרו על ים סוף⁶ (תה' קו:ז: "וימרו על ים בים סוף"), והן שהותירו מן המן, דכתיב: "ויותירו אנשים ממנו עד בקר" (שמ' טז:כ). והם שיצאו ללקוט ולא מצאו (שם:כז), והם היו במחלקתו של קרח, שנאמר: "הוא דתן ואבירם" (במ' כו:ט) - שהן עמדו ברשתן מתחלה ועד סוף.

מבין המקרים הנמנים במדרש תנחומא, קל להבין את הזיהוי של המתלוננים בעקבות המרגלים עם דתן ואבירם, בשל הטענות הדומות נגד הגאולה ובשל העדפת ארץ מצרים שנשמעו באותו מעמד:

ויאמרו אליהם כל העדה לו מתנו בארץ מצרים או במדבר הזה לו מתנו. ולמה ה' מביא אתנו אל הארץ הזאת לנפל בחרב נשינו וטפנו יהיו לבז הלוא טוב לנו שוב מצרימה. ויאמרו איש אל אחיו נתנה ראש ונשובה מצרימה (במ' יד:יב-יד).

⁵ "שני" נעשתה בעקבות הרב ברוך רוזנבלום, וניתן ליישמה במקומות נוספים.

⁶ ובקצרה בשמות רבה א, כט: "ויצא ביום השני והנה שני אנשים עברים נצים" - זה דתן ואבירם; קראם 'נצים' על שם סופם: הם הם שאמרו דבר זה, הם היו שהותירו מן המן, הם היו שאמרו: 'נתנה ראש ונשובה מצרימה', הם שהמרו על ים סוף.

⁶ במאמר "וימרו על ים סוף", באתר גדול של מקורות המסבירים כיצד המרו על ים סוף.

עליו במעמד, וכיוון שאין מערכת אנושית מושלמת, הוא ימצא תמיד סיבות, נכונות למדי, להתלונן.

בנוסף, דתן ואבירם רואים שהגאולה אינה מתקדמת לפי הציפיות שלהם. הם מצביעים על עובדה, שאינה נתונה לוויכוח, שהובטחה לעם ארץ זבת חלב ודבש, אך עד עתה, חודשים רבים לאחר שניתנה ההבטחה, יש רק מדבר חרב (במ' טז:יב-יד):

המעט פי העליטנו מארץ זבת חלב ודבש להמיתנו במדבר כי תשתרר עלינו גם השתרר. אף לא אל ארץ זבת חלב ודבש הביאתנו ותתן לנו נחלת שדה וכרם.

ענה נפנה לסיפור הנצים:

ויצא ביום השני והנה שני אנשים עברים נצים ויאמר לרשע למה תכה רעך? ויאמר מי שמך לאיש שר ושפט עלינו הלהרגני אתה אמר פאשר הרגת את המצרי?! (שמ' ב:יג-יד)

במבט ראשון אין הניתוח הנפשי שהוצג לעיל מתאים לשני האנשים הנצים, שהרי איש עדיין לא הבטיח גאולה, ואין להם מעמד כלשהו בעם, אבל התבוננות מעמיקה תראה שיש כאן תופעה דומה: הכאת המצרי היא הסמן הראשון של הגאולה, ושני האנשים הם אמנם עבדים משועבדים, אך עבודת הפרך לא שברה את רוחם ולא הכניסה אותם לאפתייה, אלא הם ערניים ונמרצים מספיק גם להבחין בכל מה שמתרחש סביבם, גם לריב בעוצמה ביניהם וגם לעמוד על זכויותיהם. כלומר, בהחלט יש במבנה הנפשי שלהם בסיס למנהיגות, ולכן הם מכונים "אנשים"³, אך אין בהם הכרת הטוב על מה שעשה משה, אלא רק בחינה של הרווח האישי שלהם.

יתר על כן, האיש המטיח דברים במשה טוען טענה צודקת: אתה, משה, רואה "שני אנשים נצים", שווים באחריות לסכסוך,⁴ ומיד

³ למטרת הסיפור אפשר היה להסתפק בביטוי 'שני עברים נצים', אך כפי שהבחין רש"י בפירושו לבמ' יג:ג, כל "אנשים" שבמקרא - לשון חשיבות. ואכן, כבר בתחילת ספר בראשית אנו מוצאים שפרעה משלח את אברהם מארצו ברכוש רב, ובליווי אנשים, וגם המלאכים שנגלים לאברהם וללוט מכונים "אנשים".

⁴ התואר "שני" בצירופים רבים מבטא שוויון, כמו בביטוי "שני המאלות הגדלים"; "ויקחו שני בני יעקב (בר' לד:כה); "שני בני אהרן" (וי' טז:א); "שני שעירי עזים לחטאת" (שם:ה) - ואמרו חז"ל במשנה יומא ו, א: "שני שעירי יום הכפורים מצותן שיהיו שניהן שוין במראה ובקומה ובדמים ובלקחתן כאחד". הפירוט וההסבר ביומא סב ע"ב). ההבחנה הלשונית הזאת של משמעות

גם המותירים מן המן יכולים להיות מזוהים עם דתן ואבירם, כי הם מכונים "אנשים", אך קשה לזהות את דתן ואבירם עם היוצאים ללקט מן ביום שבת, כי שם הגדרים הכתוב: "וַיָּצְאוּ מִן הָעַם לְלֶקֶט" (שמ' טז:כז), וכמו כן אין בהמרייה על ים סוף מאפיין לשוני שיקשור את דתן ואבירם למעשה זה.

תרגום התורה המיוחס ליונתן מעניק לנו אפיון נוסף לדתן ואבירם, שיש בו כדי להסביר מדוע אפשר לייחס להם מעשים נוספים גם בלי מאפיינים לשוניים ברורים.

המיוחס ליונתן תירגם באופן חריג את הביטוי "וַיֹּאמֶר פְּרַעְה לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל" (נבכים הם בְּאֶרֶץ סֹגֵר עֲלֵיהֶם הַמְדַבֵּר; שמ' יד:ג). כל הפרשנים, החל מאונקלוס, פירשו "לְבְנֵי" – 'על בני', ואילו המיוחס ליונתן פירש: 'אל בני', ואפילו זיהה עם מי פרעה מדבר: "וַיֹּמַר פְּרַעְה לְדַתָּן וְלְאַבְיָרָם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל דְּמִשְׁתַּיִרוֹן בְּמִצְרַיִם". לפי התרגום הזה, דתן ואבירם הם מסוג האנשים שמלכתחילה לא האמינו באפשרות הגאולה,⁷ והצטרפו לנגאלים רק לאחר מעשה, כאשר המאורעות הוכיחו שהגאולה אכן יצאה לפועל. ברור שאנשים כאלה יישארו ספקניים, ויבחנו כל אירוע מופלא בחשדנות, וכל עיכוב וקושי בדרך יצדיקו בעיניהם את ספקנותם הראשונית. רק האדמה הבולעת אותם לפתע, לפי בקשת משה, תשכנע אותם סופית שמשה אמת ונבואתו אמת.⁸

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:
<http://www1.biu.ac.il/parasha2>
כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il
ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.

f הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן
יש לשמור על קדושת העלון

עורך: ד"ר צבי שמעון
עורכת לשון: רחל הכהן שיף

⁷ התורה מעידה על קיום הלוח רוחות כזה בעם: "הלא זה הדבר אשר דברנו אליך במצרים לאמר חָדַל מִמֶּנּוּ וְנַעֲבֹדָה אֶת מִצְרַיִם כִּי טוֹב לָנוּ עֲבַד אֶת מִצְרַיִם מִמֶּתְנּוּ בַּמִּדְבָּר" (שמ' יד:יב).
⁸ על פי בבלי סנהדרין קי ע"א-ע"ב.